

Uverdige fattige og fattigloven av 1863

*En undersøkelse av innsettelse på Prinds
Christian Augusts Minde etter fattigloven av
1863*

Kandidatnummer 1006

Fordypningsoppgave ved Institutt for arkeologi,
konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2019

Antall tegn uten mellomrom: 24 303

1. Innledning

På 1800-tallet skilte man mellom verdige og uverdige fattige. De verdige fattige var barn, syke og eldre som ikke var i stand til å arbeide. De uverdige fattige var de som var arbeidsføre, men som ikke klarte å sysselsette seg på lovlig vis. Det var kun de førstnevnte som hadde rett på offentlig fattighjelp. De uverdige fattige ble holdt individuelt ansvarlige for sin nød, og hadde ikke rett til understøttelse. De kunne derimot bli møtt med straff, ofte i form av et opphold på arbeidsanstalten.

I Kristiania var arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde viktig for å ta hånd om dem som ble vurdert som uverdige fattige på 1800-tallet. Arbeidsanstalten ble først opprettet på initiativ fra biskop Fredrik Julius Bechs i 1809. Mangelsgården i Storgata 36 ble kjøpt opp til formålet, men var først klar til bruk som arbeidsanstalt i 1819. Stiftelsen ble etter hvert underlagt Kristiania kommunes fattigvesen. Helt fra starten skulle arbeidsanstalten ta i mot både frivillige arbeidere og «de Fattige, der bør tvinges til Arbeide».¹ Ved innføringen av fattigloven i 1845 ble det fastslått at innsettelse på arbeidsanstalten kunne brukes som straffemetode mot uverdige fattige. Betlere og de som var «hengivne til ørkesløshed og drukkenskap» kunne tvangsinnsettes på politiet eller fattigkommisjonens ordre.²

I 1863 kom det en ny fattiglov. Fattigloven av 1863 var en innstramming av fattigloven av 1845, og flere ble innlemmet i kategorien som uverdige fattige.³ Jeg ønsker å undersøke om denne innstramningen fikk konsekvenser for hvem og hvorfor folk ble satt inn på arbeidsanstalten. Jeg vil undersøke følgende problemstilling: Hvilken betydning hadde fattigloven av 1863 for hvem som ble satt inn på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde?

2. Metode

For å svare på problemstillingen har jeg undersøkt arbeidsanstaltens individlister fra 1864. Det finnes bevarte individlister fra 24. august til 31. desember 1864, over totalt 364 innsettelse. Individlistene er en kilde som kan fortelle hvem som ble satt inn på arbeidsanstalten og hvorfor. I min undersøkelse legger jeg vekt på individenes kjønn, alder og

¹ Omsted, Arne. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s. 7-8

² Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne Fattigloven 1845 20.9.1845. § 44- 45

³ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 75

innsettelsesgrunn. Jeg har kvantifisert disse funnene i undersøkelsen. Gjennom kvantifiseringen søker jeg å få en oversikt over generelle tendenser ved de innsatte på arbeidsanstalten. Hvordan var kjønns- og aldersfordelingen på anstalten? Hvilke lovparagrafer dominerte som innsettelsesgrunn i perioden? Funnene fra individlistene kan svare på disse spørsmålene.

Undersøkelsen av individlistene gir et utgangspunkt for å kunne sammenligne generelle tendenser fra år til år. I min oppgave skal jeg undersøke hvilken betydning fattigloven av 1863 fikk for hvem som ble innsatt på arbeidsanstalten. Da er det hensiktsmessig å sammenligne med hvordan praksisen var før 1863. Ved å sammenligne med funn fra individlistene fra 1850, kan interessante momenter komme frem. Individlistene fra 1850 er allerede behandlet i masteroppgaven til Caroline Juterud og jeg kommer til å henvise til disse opplysningene der det blir aktuelt. Jeg kommer også til å henvise til bacheloroppgaven til Halvor Meling, da han har undersøkt 245 av innsettelsene i individlistene fra 1865. Ved å sammenligne med hans resultater kan jeg med større sikkerhet si noe om varige virkninger av fattigloven fra 1863.

Det må nevnes at undersøkelsen har noen avgrensninger. Den kan i utgangspunktet kun si noe om hvilke konsekvenser fattigloven av 1863 fikk for innsettelse på arbeidsanstalten for siste halvdel av 1864, og til dels for 1865. For å kunne si noe sikkert om hvilke langvarige konsekvenser fattigloven av 1863 fikk for arbeidsanstalten, ville det vært nødvendig å undersøke enda flere årstall. Det går utover det som er omfanget for denne oppgaven. Jeg har riktignok undersøkt individlistene i lys av den historiske konteksten de ble til i. Undersøkelsen av individlistene fra 1864 gir et innblikk i sammenhengen mellom fattiglov og praksis, og noen av funnene fra listene kan være representative for årene som fulgte.

3. Tidligere forskning

Når det gjelder historien om norsk sosialpolitikk, er det relevant å trekke frem Anne-Lise Seips bok *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Seip deler opp perioden basert på tre ideologiske bølger. Hun snakker om en regulerings- eller ordensstat, en laissez-

faire stat og sosialhjelpstaten.⁴ Norges første fattiglover kom under laissez-faire staten. Seip skriver om perioden:

Det var særlig to teorier som fikk betydning for fattigdomsdebatten tidlig på 1800-tallet. Den ene var læren om frihet. I et selvregulert arbeidsmarked, der folk kunne flytte fritt, ville det aldri bli langvarig arbeidsløshet. Den andre var en lære om tvang, eller måtehold. Fordi folkemengden, etter Thomas Malthus' beregninger, alltid ville presse folk mot næringsressursene, måtte forplantningen holdes i sjakk ved sene ekteskap.⁵

Disse teoriene var med på å forsterke et strengt moralsyn på fattigdom. I teorien skulle alle greie seg selv. Hvis du ikke gjorde det, var det selvforskyldt. Da hadde du ikke prøvd hardt nok å tilpasse deg markedet. Hvis du fikk barn du ikke klarte å forsørge, så var du uansvarlig. Fattighjelp måtte holdes tilbake, for den kunne virke sløvende.⁶ Idealet om minimal fattighjelp var et sentralt trekk i laissez-faire staten

I teorien skulle det aldri være langvarig arbeidsløshet, men realiteten var en helt annen. I praksis var det mange som ikke ville klare seg uten hjelp. I fattigdomsdebatten i Norge var de fleste enige om at det burde være et fattigvesen som kunne fange opp de svakeste, men fattigvesenet skulle være minimalt.⁷ Den største utfordringen var å bestemme hva man skulle gjøre med de arbeidsføre fattige. I tråd med det moralske synet på fattigdom, var det ikke ønskelig å tilby dem fattighjelp. Likevel kunne man ikke fornekte deres nød. Sitatet fra Amtmann G.P.Blom illustrerer dette: «Menneskeligheden stiller sig imod Andendelsen af det Bud: «Hvo, der ikke vil arbeide, han æde ei heller». Man kan ikke lade dem døe av Hunger ...»⁸ Det var to sider av fattigdomsdebatten som vanskelig lot seg forene. Den ene var målet om minimal fattighjelp, og den andre var medmenneskeligheten som gjorde at man ikke kunne la folk sulte i hjel i gatene.

Disse tankene fikk konsekvenser for Norges første fattiglover, fattiglovene av 1845 og 1863. I begge fattiglovene fikk staten en liten rolle i fattigforsørgelsen. Det økonomiske ansvaret falt på nærmiljøet. Enten skulle den fattige understøttes av en forsørgelsespliktig slektning eller arbeidsgiver, eller så falt ansvaret på kommunen. I begge lovene var det kun noen få grupper som hadde rett til å motta offentlig understøttelse av kommunen.⁹

⁴ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 12

⁵ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 52

⁶ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 52

⁷ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 52-53

⁸ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 61

⁹ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 63

Georges Midrés bok, *Bot, Bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*, kommer med relevante perspektiver på arbeidsanstaltens funksjon i fattigvesenet på 1800-tallet. Han skriver om arbeidsanstaltens rolle som en avgrensningsinstitusjon. Midré definerer avgrensningsinstitusjoner som «Sosiale ordninger som kategoriserer anmodninger om offentlig hjelp som legitime vs. Illegitime».¹⁰ Hvis du som arbeidsfør fattig ikke var villig til å jobbe på arbeidsanstalten, skulle du heller ikke motta offentlig hjelp på andre måter.

Det finnes en begrenset mengde forskning om arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Arne Omsted var forstander ved arbeidsanstalten da han utga Dokument nr. 15, en historisk beretning om Prinds Christian Augusts Minde, i 1911. Omsteds beretning utgjorde lenge store deler av den kunnskapen som var tilgjengelig om arbeidsanstalten. I beretningen legger Omsted vekt på at arbeidsanstalten endret karakter «fra at være et arbeidshus for fattige til at bli et tvangsarbeidshus av rent fengselsmessig art».¹¹ Omsted legger særlig vekt på innføringen av fattiglovene i 1845 og 1863, for å begrunne denne overgangen. Nyere forskning har nyansert deler av Omsteds fremstilling om arbeidsanstalten. For eksempel har Caroline Juteruds undersøkelse i hennes bacheloroppgave vist at tvangsinnsettelse var vanlig også før fattigloven i 1845.¹²

I masteroppgaven «Man kan ikke lade dem døe af Hunger» undersøker Juterud arbeidsanstaltens funksjon i fattigvesenet, med fokus på året 1850. Her fokuserer hun på dem som ble kategorisert som uverdige fattige, og som endte opp på arbeidsanstalten. Hun finner ut at den største gruppen var unge menn og kvinner som var innsatt under paragraf 45. Paragraf 45 sa at personer ”der ere hengivne til Ørkesløshed eller Drukkenskab og ikke kunne lovlig ernære sig”, kunne innsettes på arbeidsanstalten i inntil seks måneder.¹³ Dette var sannsynligvis arbeidsføre menn og kvinner, som ble innsatt fordi politiet mente de hadde en mistenkelig livsførsel. Men også eldre og syke kunne bli definert som uverdige og ende opp på arbeidsanstalten.¹⁴ Juteruds undersøkelse viser at behandlingen av fattige var styrt av avgrensningsproblematikken, og at det førte til at mange som utvilsomt trengte hjelp, ble straffet. Arbeidsanstalten var en realisering av liberalismens mål om minimal fattighjelp. Hun skriver at: «Arbeidsanstalten fungerte både som en avskrekkende straff og som et

¹⁰ Midré, Georges. *Bot, bedring eller brød*. s. 19

¹¹ Omsted, Arne. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s. 18

¹² Juterud, Caroline. ”*Fra frivillig til tvang. Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde*”

¹³ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 45

¹⁴ Juterud, Caroline. ”*Man kan ikke lade dem døe af Hunger*”. s. 108

minimumstiltak myndighetene tok i bruk ovenfor de som var uverdige understøttelse, men som de ikke kunne la dø av sult.»¹⁵

4. Fattigloven av 1863

Den tidlige forskning har vist hvordan de liberalistiske ideene satte sitt preg på fattigdomspolitikken. Målet var at færrest mulig skulle motta fattighjelp, og loven skulle definere hvem. I fattigloven for byene av 1845 fremkommer det at «de Personer, der ekjendes ikke at besidde det Nødtørftige til Livsophold og ikke at kunne erhverve det; disse tillægger Loven Ret til den fornødne Hjælp af Fattigvæsenet, forsaavidt de ikke have forsørgelsespligtige Slægtninge».¹⁶ Det var de gamle, vanføre, syke, vanvittige og de foreldreløse barna.

Fattigloven av 1863 var på mange måter strengere enn den første fattigloven. Retten til hjelp ble formelt innskrenket.¹⁷ Dette synes i selve lovformuleringen. Fattigloven for byene av 1863 bestemte:

«1) at forældreløse Børn under 15 Aar og Sindssyge skulle, naar de Intet besidde til Livsophold, ved Fattigvæsenets Foranstaltning erholde den fornødne Bistand og Børnen tillige Undervisning, 2) at gamle, vanføre og syge Trængende understøttes, naar Fattigcomissionen finder det fornødent, og 3) at arbeidsføre og friske Folk samt forøvrigt Enhver, der endnu besidder Noget til Livsophold, i Almindelighed ikke maa tilstaaes Fattighjælp».¹⁸

Retten til hjelp gjaldt fortsatt for foreldreløse barn og sinnssyke. Men retten til hjelp for eldre, vanføre og syke hadde blitt innskrenket. De hadde blitt flyttet fra paragraf 1 til paragraf 2, og det sto ikke lenger at de hadde «ret til hjelp», men de kunne få hjelp ”naar Fattigcomissionen finder det fornødent”. Det betydde at fattigkommisjonene i de ulike kommunene fikk stor definisjonsmakt for å avgjøre hvem som var verdige fattighjelp. I tillegg ble det understreket at arbeidsføre og friske folk ikke skulle motta fattighjelp. Den nye fattigloven bestemte også at fattigkommisjonen kunne kreve erstatning for fattigstøtte, og at fattige kunne umyndiggjøres.¹⁹ Loven ble også strengere med tanke på forsørgelsesplikten.²⁰ Lovens utforming signaliserer at målet var minimal fattighjelp og økonomisk innstramning.

¹⁵ Juterud, Caroline. ”Man kan ikke lade dem døe af Hunger”. Sammendrag hentet fra:

<https://www.duo.uio.no/handle/10852/36704>

¹⁶ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 1

¹⁷ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 73-76

¹⁸ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 1-3

¹⁹ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 9-10

Det fantes mange fattige som falt utenfor kategoriene som ga dem rett til understøttelse. Dette var de uverdige fattige som kunne ende opp på arbeidsanstalten. I fattigloven av 1863 sto det at «betlere», altså tiggere, kunne dømmes til tvangsarbeid ved «Politiret» under paragraf 59.²¹ De som «var hengivne til drukkenskap og ørkesløshed» kunne innsettes under paragraf 61, på politiets foranstaltning.²² I tillegg kunne innsettelse skje i tråd med paragraf 57, på fattigkommisjonens foranstaltning. Paragraf 57 åpnet for at arbeidsføre fattige kunne få understøttelse som betaling for arbeid på arbeidsanstalten.²³ Alle de nevnte gruppene kunne også innsettes ved fattigloven av 1845. I 1863 ble det i tillegg lagt til nye grupper. Fattigloven av 1863 bestemte at «trengende Landstrykere af Fantefolket» kunne innsettes på amtmannens ordre, i følge paragraf 60. Fattigkommisjonen kunne innsette «kvinder, som have forladt eller modvillig unddrage sig fra at forsørge sine uægte Børn» i følge paragraf 62²⁴.

Innsettelse på arbeidsanstalten kunne skje på politiet, fattigkommisjonens eller amtmannens foranstaltning. De innsatte på arbeidsanstalten manglet rettsikkerhet, da innsettelsen ofte skjedde utenom domstolene.²⁵ Dette ble legitimert med at «Indsætelsen i en Arbeidsanstalt ikke bør ansees som en Straf, men som en Foranstaltning, ligesaa meget til dens Gavn, der er Gjenstand for den, som til det Samfund, han lever i».²⁶ Det endret likevel ikke det faktum at folk ble innsatt med tvang. Menneskene på arbeidsanstalten ble fratatt muligheten til å bevege seg fritt og bestemme over egen tilværelse. Det var harde forhold på arbeidsanstalten, og innsettelsen kunne være en personlig tragedie.²⁷ Innsettelse på anstalten må derfor kunne betegnes som en straff.

5. Undersøkelse

Året 1864 i Kristianias fattigdomshistorie

I *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* står det at omtrent 4 720 av 56 000 innbyggere i Kristiania ble understøttet av fattigvesenet i løpet av 1864.²⁸ En større andel av befolkningen kan i realiteten ha vært fattige, uten at de mottok understøttelse.

²⁰ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 4-7

²¹ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 59

²² Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 61

²³ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 57

²⁴ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 60 og 62

²⁵ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 59-62 og 57

²⁶ Midrè, Georges. *Bot, bedring eller brød*. s. 101

²⁷ Juterud, Caroline. ”*Man kan ikke lade dem døe af Hunger*”. s. 108

²⁸ *Femtiars-beretning om Christiania kommune for årene 1837-1886*. s 358

De kommer ikke med i statistikken over fattigtallet her. Fattigvesenets understøttelse ble gitt på ulike måter. Understøttelse i penger eller naturalia ble ofte holdt igjen, og de fattige skulle heller sendes til offentlige «pleie- eller helbredelsesanstalter». Dersom det var mulig skulle de som kunne bidra «Noget til sin Underholdning», settes i fattigstuer eller arbeidshus. Dette gjaldt også de «syge, vanføre og åndsvage».²⁹ Flere av Kristianias fattige kunne bli sendt til arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, som et alternativ til understøttelse. I 1864 var det 868 innsettelse på arbeidsanstalten.³⁰ Blant de innsatte på arbeidsanstalten var det kun noen få som fikk understøttelse, og de fikk det i henhold til paragraf 57 i fattigloven. Resten av de innsatte fikk det ikke. Arbeidsanstalten var altså et sted hvor kommunen kunne ta hånd fattige som de ikke ville gi understøttelse.

For å få et bilde på arbeidsanstaltens størrelse, kan man se på *Femtiårsberetningen* sin oversikt over antall innsatte ved utgangen av hvert år fra 1846 til 1886. Tallene viser at totalt sett var det en økning i løpet av perioden, selv om antallet kunne variere fra år til år. Ved utgangen av 1850 var det 185 innsatte. Til sammenligning var det 291 innsatte ved utgangen av 1864, og årene etter frem til 1884 var det rundt 300 innsatte ved utgangen av hvert år. Disse tallene gir et bilde på hvor mange som var innsatt på anstalten samtidig, og de viser at anstalten tok imot flere og flere av gangen.³¹

Økningen i arbeidsanstaltens størrelse kan også ses i arbeidsanstaltens individlister. Det finnes bevarte individlister fra 1843-1850 og fra 1864-1867. Individlistene er nummerert, og viser hvor mange innsettelse det var totalt i løpet av et helt år. Antall innsettelse må ikke forveksles med antall personer, da samme person kunne innsettes flere ganger. Tabellen nedenfor viser antall innsettelse for hvert av årene, basert på siste nummer i individlistene.

²⁹ *Femtiårs-beretning om Christiania kommune for årene 1837-1886*. s 359

³⁰ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1864

³¹ *Femtiårs-beretning om Christiania kommune for årene 1837-1886*. s 381

Tabell 1: Antall innsettelse på Prinds Christian Augusts Minde fra 1843-1867³²

År	Antall innsettelse
1843	345
1844	404
1845	300
1846	586
1847	580
1848	476
1849	488
1850	530
1864	868
1865	983
1866	956
1867	523 pr. 3. juli 1867*

Noe av det mest interessante, er forskjellen mellom perioden 1843-1850 og 1864-1867. Fra 1850 til 1864 er det en økning fra 530 til 868 innsettelse. Økningen fortsetter, og i både 1865 og 1866 er det over 950 innsettelse. Dette er en merkbar økning fra 1840-årene. Det er vanskelig å si om utviklingen skjedde gradvis eller om økningen kom som et hopp etter innføringen av fattigloven i 1863, da vi mangler individlister for perioden i mellom.

Økningen må også ses i lys av befolkningsøkningen i hovedstaden generelt, som gjorde at fattigtallet steg. *Femtiårsberetningen* inneholder en oversikt over antall understøttede i forhold til befolkningen fra 1851 og utover. I 1851 var fattigtallet omtrent 200 av 29 300 innbyggere.³³ I 1864 var det som nevnt 4 720 av 56 000 innbyggere. Så hvis man tar disse tallene i betraktning, så har ikke antall innsettelse på arbeidsanstalten nødvendigvis økt i forhold til det totale fattigtallet. Fattigloven av 1863 kan likevel ha hatt konsekvenser for hvem, og hvilken sammensetning av mennesker, som ble innsatt på arbeidsanstalten.

³² Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Årene: 1843-1847, 1848-1850 og 1864-1867

* Individlisten fra 1867 går kun frem til 3. juli, og på det tidspunktet hadde det vært 523 innsettelse.

³³ *Femtiårs-beretning om Christiania kommune for årene 1837-1886*. s 375

Analyse av individlistene

I analysen av individlistene har jeg lagt vekt på kjønn, alder og innsettelsesgrunn. Jeg har sortert funnene og plassert dem i tabellen nedenfor. Tabellen viser en oversikt over 364 innsettelse. Antall innsettelse må som sagt ikke forveksles med antall unike personer, som var 331.

Tabell 2: Innsettelse på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde fra 24. august til 31. desember 1864 - basert på kjønn, alder og innsettelsesgrunn³⁴

Alder		0-15	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90+	Ukjent	Total	
Kvinner	§44					1							1	
	§57		1	6	3	1	1	3					15	
	§59													
	§60													
	§61		4	29	7	8	3						51	
	§62			1									1	
	Hjelpeløs			1	4	2							7	
	Opptjening av bidrag													
	Ukjent/annet				1									1
	Total		5	37	15	12	4	3						76
Menn	§44													
	§57		1	2	5	3	2	1	1				15	
	§59													
	§60													
	§61		6	32	69	57	42	16	2				224	
	§62													
	Hjelpeløs		3	2	3	8	9	2	1				28	
	Opptjening av bidrag			1	5	9		1					16	
	Ukjent/Annet			2	1			1				1	5	
	Total		10	39	83	77	53	21	4			1	288	
Total kvinner og menn			15	76	98	89	57	24	4			1	364	

Tabellen viser at kjernegruppa var menn mellom 20 og 50 år som var innsatt under paragraf 61, altså for ørkesløshet og drukkenskap. De sto for 158 av innsettelsene. Den samme

³⁴ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1864

kjernegruppa utgjorde også flertallet i 1850.³⁵ Mennene var i en alder hvor man kunne anta at de var arbeidsføre. Av ulike grunner kunne de ikke tjene det nødvendige til sitt livsopphold. Uansett om mennene var drankere eller arbeidsløse, eller begge deler, så ble de plassert i samme kategori. Dette var menn som i utgangspunktet skulle være fysisk i stand til å arbeide, og i det frie markedet skulle det jo aldri være langvarig arbeidsledighet. Hvis de da var fattige, så ble det antatt at det var selvforskyldt. Da spilte det ingen rolle om det var drukkenskap eller ørkesløshet som lå bak. Mennene fortjente uansett ikke offentlig understøttelse. Et opphold på arbeidsanstalten ble dermed et passende alternativ for å holde dem unna gatene.

De fleste kvinnene på arbeidsanstalten ble satt inn under paragraf 61, og de var generelt yngre enn mennene. Den samme aldersforskjellen gjaldt i 1850.³⁶ Det var trolig en utbredt oppfatning at nesten alle kvinnene på arbeidsanstalten var prostituerte. Blant annet har Arne Omsted skrevet at disiplinærforholdene på kvinneavdelingen ikke var tilfredsstillende, og at det skyldtes at «dennes belegg bestod så godt som utelukkende av prostituerte, og de aller fleste av disse la for dagen en likefrem utrolig råhet og brutalitet».³⁷ Trolig var dette synet på kvinnene vanlig også før hans tid som forstander. Det kan virke som at de fleste kvinnene på arbeidsanstalten hadde blitt sendt dit på grunn av beskyldninger om en usømmelig livsstil. Kategoriseringen av kvinnene var kanskje mer basert på fordommer enn fakta. For kvinner var det ikke ubegrensede muligheter på arbeidsmarkedet. Hvis kvinner ikke hadde fast tjeneste eller noen til å forsørge seg, var det enkelt å konkludere med at de måtte være prostituerte og ha en usømmelig livsstil. Derfor måtte de disiplineres gjennom arbeidsanstalten.

Jeg vil trekke frem et eksempel på en ung kvinne som så ut til å være en gjenganger på arbeidsanstalten. Caroline Elisabet Halvorsdatter «Ugreia» på 21 år ble innsatt hele tre ganger mellom 24. august og 31. desember. Alle innsettelsene skjedde på politiets ordre, med paragraf 61 som innsettelsesgrunn. De to første var for en måned og den siste for to måneder. Caroline hadde sannsynligvis fått et stempel som en usømmelig ung kvinne. Kallenavnet «Ugreia» tyder på at hun var godt kjent for politiet og på arbeidsanstalten. Jeg vet ikke hva som lå bak paragraf 61 for Caroline sin del. Det er mulig at hun var prostituert, men ikke sikkert. Stempelet «ugreia» var uansett satt. Innsettelsesmønsteret til Caroline viser at det var utfordrende å bli kvitt et dårlig stempel og komme seg ut av en vanskelig livssituasjon.

³⁵ Juterud, Caroline. *”Man kan ikke lade dem døe af Hunger”*. s. 87

³⁶ Juterud, Caroline. *”Man kan ikke lade dem døe af Hunger”*. s. 87

³⁷ Omsted, Arne. *Fra Mangelsgården til Sing Sing*. s. 40

Det er flere funn fra individlistene som illustrerer kvinnenes begrensede muligheter til å forsørge seg selv, og behovet for hjelp var enda større hvis de hadde barn. Ved nærmere undersøkelse av individlistene, fant jeg ti innsettelsener av kvinner med småbarn som var inntil to år gamle. I alle ti tilfellene var paragraf 57 innsettelsesgrunn. Det vil si at kvinnene sannsynligvis har henvendt seg til fattigkommisjonen på eget initiativ for å få hjelp. Dette var mest sannsynlig kvinner som var avhengig av hjelp for å forsørge seg og sine barn, men som ble vurdert som uverdige. Derfor ble arbeidsanstalten eneste alternativ for å få understøttelse. Mathea Torkildsdatter ble innsatt på arbeidsanstalten to ganger i løpet av perioden, første gang da barnet var fem uker, og andre gang da barnet var fire måneder gammelt. Det ble oppgitt at hun var Martin Olsen Olbergs kone, men hun manglet likevel forsørgelse. Den andre innsettelsen skjedde i slutten av desember.³⁸ Hun måtte kanskje gå til fattigkommisjonen og be om et opphold på arbeidsanstalten for de kaldeste vintermånedene, da hun ikke hadde andre alternativer.

Det var ikke utenkelig at fattigkommisjonen etter hvert kunne sette bort barna fra de fattige mødrene for å gi barna en mer sømmelig oppvekst og undervisning. I slike tilfeller ble forsørgelsen en byrde for fattigvesenet. Fattigkommisjonen kunne da pålegge barnets far å dekke de nødvendige utgiftene, i tråd med forsørgelsesplikten i paragraf 4 i fattigloven av 1863.³⁹ Hvis fedrene ikke kunne betale for seg, kunne de tjene inn bidraget gjennom et opphold på arbeidsanstalten. I individlistene fra 1864 fant jeg 16 menn som var innsatt for å tjene opp barnebidrag. I Melings undersøkelse fra 1865 var det ni slike tilfeller.⁴⁰ Jeg fant derimot ingen slike tilfeller fra 1850. Det kan henge sammen med at forsørgelsesplikten ble innstrammet i fattigloven av 1863. Her ser vi konsekvensene av det moralske synet på fattigdom. Det var ansvarsløst å få barn som du ikke kunne forsørge, og det straffet seg for både mor og far.

Individlistene fra 1864 viser at også eldre kvinner og menn ble sendt til arbeidsanstalten. Hele 78 av innsettelsene var av menn over 50 år. Blant dem var 24 mellom 60 og 80 år. Det var syv innsettelsener av kvinner over 50 år. Noen av de eldre var kanskje arbeidsføre, men sannsynligvis ikke alle. Likevel fikk de ikke understøttelse. Dette illustrerer hvor strenge kravene var for at eldre skulle få hjelp. Dette kan ha vært et resultat av at eldre kun skulle få hjelp når fattigkommisjonen «fant det fornødent» i følge fattigloven av 1863.

³⁸ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1864

³⁹ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 4

⁴⁰ Meling, Halvor. «*Tvangsarbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde*». s. 10

Retten til hjelp for eldre var ikke absolutt, og dermed kunne fattigkommisjonen behandle de eldre som uverdige fattige.

I individlistene jeg har undersøkt, fant jeg noen eksempler på eldre enkeltpersoner som ble innsatt flere ganger. Niels Nielsen på 60 år og Ole Larsen fra Nannestad på 55 år ble begge innsatt to ganger under paragraf 61. Mennene var gamle, men likevel ble de mistenkeliggjort for sin nød, og sendt til arbeidsanstalten. Niels Olsen på 62,5 år ble også innsatt to ganger, første gang under paragraf 61 og andre gang under paragraf 57. Sofie Franksdatter på 60 år ble innsatt tre ganger, og alle gangene under paragraf 57. Paragraf 57 åpnet for at fattige kunne få understøttelse mot at de jobbet på arbeidsanstalten. Selv i en alder på over 60 år, så kunne du kun få understøttelse gjennom et opphold på arbeidsanstalten. Niels Olsen og Sofie Franksdatter hadde nok ikke hatt stort annet valg enn å godta ordningen. Alternativet var mest sannsynlig å sulte i hjel på gata, og de kalde vintermånedene nærmet seg. Disse eldre menneskene trengte utvilsomt hjelp, men de ble møtt av et strengt og kaldt understøttelsessystem.

I individlistene fra 1864 var det flere tilfeller av personer som var innsatt som hjelpeløse. Det var syv kvinner mellom 20 og 50 år som, og 28 menn i alderen fra 15 til 80 år. Det var altså menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Noen var svært unge, andre var svært gamle, men de fleste befant seg et sted i mellom. Det de hadde til felles var at de trengte hjelp. Behovet for hjelp kommer frem i selve kategoriseringen «hjelpeløs». I likhet med de eldre, ble de vurdert som uverdige fattige. Hjelpen de fikk var et opphold på arbeidsanstalten. Her ser vi igjen tendensen som Juterud beskriver i sin master om 1850, nemlig at arbeidsanstalten ble brukt som et minimumstiltak mot fattige som utvilsomt trengte hjelp. Dette gjaldt både eldre og hjelpeløse.

I individlistene fant jeg nesten ingen tilfeller av innsettelse basert på de nye paragrafene i fattigloven av 1863. De nye gruppene som kunne innsettes var «landstrykere av fattigfolket» ifølge paragraf 60 og kvinner som forlot eller ikke kunne forsørge sine uekte barn ifølge paragraf 62. Jeg fant ingen kvinner eller menn som var innsatt under paragraf 60 i listene fra 1864, og heller ikke i Melings undersøkelse. Jeg fant én kvinne som var innsatt under paragraf 62 i min undersøkelse, og to kvinner i Melings undersøkelse.⁴¹ Dette viser at de nye lovparagrafene var svært lite i bruk de to første årene etter 1863. De nye paragrafene fikk altså ikke en stor umiddelbar betydning i praksis. Fattiglovens nye paragrafer kan

⁴¹ Meling, Halvor. «*Tvangsarbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde*». s. 11

riktignok ha hatt en symbolsk betydning, ved at de signaliserte det strenge moralske synet på fattigdom.

Det er også slående at betleri så å si ikke er synlig i individlistene jeg har undersøkt. Jeg fant ingen tilfeller av paragraf 59 i listene fra 1864. Jeg fant én kvinne på 46 år som var innsatt under paragraf 44. Jeg vil anta at dette var et tilfelle av betleri, og at det ved en glipp har blitt referert til loven av 1845 i stedet for den nye. Meling fant kun tre tilfeller av paragraf 59 i sin undersøkelse av 1865.⁴² Funnene tyder på at betlerne så å si hadde forsvunnet fra arbeidsanstalten. I 1850 utgjorde de en liten andel, med 34 innsettelse.⁴³ Nedgangen kan ha vært et resultat av en streng fattiglov som ryddet gatene for potensielle betlere gjennom innsettelse på arbeidsanstalten under andre paragrafer, som for eksempel paragraf 61. Arbeidsanstalten tok imot flere av de som potensielt måtte ha tydd til betleri, som eldre, syke og hjelpeløse. Det kan tenkes at arbeidsanstalten som minimumstiltak bidro til en nedgang i betleri. Dessuten kan noen av betlerne ha blitt sendt i fengsel, da fattigloven åpnet for det.⁴⁴

6. Konklusjon

Gjennom undersøkelsen har jeg forsøkt å finne ut hvilken betydning fattigloven av 1863 hadde for hvem som ble innsatt på Prinds Christian Augusts Minde. Undersøkelsen viser at det var en betydelig mengde eldre og hjelpeløse som ble satt inn mellom 24. august og 31. desember 1864. Eldre og hjelpeløse hadde ingen absolutt rett til hjelp ifølge fattigloven, og vi ser at de ble behandlet som uverdige fattige i praksis ved at de ble innsatt på arbeidsanstalten. En annen konsekvens av fattigloven, var at menn ble innsatt for å betale barnebidrag i tråd med forsørgelsesplikten. I tillegg ble vanskeligstilte mødre med barn innsatt. De nye paragrafene utgjorde derimot en minimal forskjell for innsettelsespraksisen til arbeidsanstalten for perioden jeg undersøkte.

Hvis vi sammenligner innsettelsesstrukturen i 1864 med 1850, så ser vi at det var mange likheter. Kjernegruppa var den samme begge årene, nemlig unge menn og kvinner som var innsatt for ørkesløshet og drukkenskap. Aldersstrukturen var også ganske lik. Vi ser at eldre, syke og hjelpeløse ble innsatt på arbeidsanstalten også i 1850.⁴⁵ Disse gruppene ble altså behandlet som uverdige fattige allerede før innføringen av fattigloven av 1863. Det tyder

⁴² Meling, Halvor. «*Tvangsarbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde*». s. 11

⁴³ Juterud, Caroline. "Man kan ikke lade dem døe af Hunger". s. 86

⁴⁴ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863. § 59

⁴⁵ Juterud, Caroline. "Man kan ikke lade dem døe af Hunger". s. 107

på at fattigloven av 1863 videreførte en tendens som allerede var utbredt. Fattigloven av 1863 var strengere på papiret og den legitimerte en måte å behandle fattige på som allerede eksisterte i stor grad. Fattigloven av 1863 førte ikke til umiddelbart store forandringer i innsettelsesstrukturen på arbeidsanstalten, sammenlignet med 1850. Det var i stor grad de samme gruppene som ble innsatt både før og etter fattigloven av 1863. Fattigloven av 1863 må uansett kunne betegnes som et tap for de fattige. Fattigloven økte myndighetenes definisjonsmakt og de fattiges stilling ble svekket. Det var et høyt antall innsettelse på arbeidsanstalten både i 1864, 1865 og 1866.⁴⁶ Det tyder på at kommunen fortsatte å utnytte arbeidsanstalten som et minimumstiltak mot fattige i årene som fulgte etter innføringen av fattigloven av 1863.

⁴⁶ Se tabell 1

Litteratur og kilder

Utrykte kilder

Oslo byarkiv

Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde

Individlister 1843-1847

Individlister 1848-1850

Individlister, 1864-1867

Trykte kilder

Omsted, Arne. Bystyre dokument nr.15. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. Kristiania: 1911

Femtiars-beretning om Christiania kommune for årene 1837-1886. J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, Kristiania 1892

Lover

Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845

Faksimileutgave på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863

Faksimileutgave på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

Litteratur

Juterud, Caroline. *"Fra frivillig til tvang – Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde"* Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitet i Oslo: Våren 2011

Juterud, Caroline. *"Man kan ikke lade dem døe af Hunger"*. *Fattigkommisjonen, politiet og arbeidsanstalten i Christiania året 1850*". Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitet i Oslo: Våren 2013

Meling, Halvor. «Tvangsarbeidsanstalten *Prinds Christian Augusts Minde* – en undersøkelse av anstaltens tvangsmessige karakter ved utgangen av året 1865». Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitet i Oslo: Våren 2011

Midrè, Georges. *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995

Omsted, Arne. *Fra Mangelsgården til Sing Sing: iakttagelser og erfaringer hjemme og ute*. Oslo: Aschehoug, 1949

Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984

Vedlegg

Vedlegg nummer 1:

Utdrag fra: Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863, transkribert fra faksimileutgave på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

Første Kapitel. Om de Personer der ere Gjenstand for Fattigforsørgelse.

§ 1: Vanvittige, samt foreldreløse Børn under 15 Aar skulle, naar de Intet besidde til Livsophold, ved Fattigvæsenets Foranstaltning erholde den fornødne Bistand, og Børnene tillegge Underviisning.

§ 2: Gamle, vanføre og syge Trængende meddeles Understøttelse af Fattigvæsenet, naar Fattigkommissionen finder det fornødent.

§ 3: Arbeidsføre og friske folk, og forøvrigt enhver, der endnu besidder noget til livsophold, maa i almindelighed ikke tilstaaes fattighjelp. Dog skal det være overlagt til Fattigkommissionen i Trangstilfælde ogsaa at understøtte saadanne, navnlig naar den finder, at deres fuldkomne forarmelse derved kan ventes forebygget.

§ 4: Til Forsørgelse eller Understøttelse af Fattigvæsenet antages ikke Nogen, hvis Ægtefælle, Foreldre eller ægte Barn erkjendes at have evne til at yde samme. Uægte barn staaer med hensyn til moderens forsørgelse i samme forhold til hende, som ægte barn til dets forældre. Med hensyn til Fædres forpligtelse til at bidrage til uægte Børns Underholdning forholdes efter de derom gjeldende forskrifter. Dog forandres Bestemmelsen av §7 i Lov om Underholdningspenge af 1st August 1821 derhen, at i Underofficiers og hvervede menige Krigsmænds Traktament og Lønning kan med Afdelinschefens samtykke afholdes indtil 4 skilling daglig. Formaaer det Uægte Barns Moder ikke at afholde sin Del av Udgifterne ved dets Underholdning, kan Overøvrigheden paalegge Faderen at udrede det Manglende. De i love af 1ste august 1821 og 15de September 1851 om Underholdningsbidrag indeholdte regler skulle ogsaa være anvendelige paa enhver Mand der, uden at forlade Kone eller Bøn, dog modvillig unddrager sig for at sørge for sin Families Underholdning, og derved volder, at den falder i Fattigvæsenet til Byrde.

§ 5: Den, der er forpliktet til at understøtte sine trængende Slægtninger, er, naar intet Modsat for Tilfældet i Lovgivningen er bestemt, eller Trangen til Understøttelse ikke blot er forbigaaende, berettiget til at tage dem i sit Huus og underholde dem som Medlemmer af sin Familie, saalenge Fattigkommissionen ikke finder, at han behandler dem uforsvarligt. Er den, han pligter at forsørge, gift, uden at saadan Plikt paahviler ham med Hensyn til den anden Ægtefælle, skal Understøttelsen ydes udenfor Huset, saafremt han ikke foretrækker at tage begge Ægtefæller til sig.

§ 6: Tyende forsørges i Sygdomstilfælde af Huusbonden, indtil de efter Opsigelse eller af anden lovlig Aarsag træde ud af deres Tjenesteforhold; dog ophører denne Huusbondens Forpligtelse, naar Sygdommen varer længere end 4 Uger.

§7: Hvor Vedkommendes Kaar eller i Sygdomstilfælde Omkostningernes Størrelse dertil maatte give Anledning, skal det være Fattigkommissionen paa det Sted, hvor den Person, der skal forsørges hører hjemme, overladt, enten at indskrænke eller aldeles ophæve den i § 4, 1ste og 2det Led, samt i § 6 paabudne Forsørgelsespligt. Opfyldes ikke denne eller Forsørgeren behandler den Forsørgede uforsvarligt, overtager Fattigvæsnet Omsorgen for Angjældende mod Erstatning hos Vedkommende enten i det Hele eller for den Deel, Fattigkommissionen paa Hjemstedet bestemmer. De Udredslar, som i Medhold af nærværende § ved Fattigkommissionens Beslutning affræves Nogen, kunne, naar Amtmannen har stadfæstet saadan Bestlutning inddrives ved Udpantning.

§ 8: Den Understøttelse, som Nogen har oppebaaret af Fattigvæsenet enten for sig selv efter sit 15de Aar eller for sin Ægtefælle og sine Børn, kan Fattigvestyrelsen af ham fordre erstattet.

§ 9: Enhver, der for sig, Ægtefælle eller Børn under 15 Aar nyder Fattighjælp, staaer med Hensyn til Person og Eiendom under Fattigvæsenets Opsyn og kan af dette forlanges umyndiggjort.

§ 10: Naar en Fattigbestyrelse yder en Trængende Understøttelse, kan den uden den Understøttedes Samtykke gjøre dennes Formuesrettigheder mod Andre gjældende, indtil Fattigvæsenet er blevet fuldstændig Skadesløsholdt for sit Udlæg.

§ 11: De en fattig til Brug overladte Klædningsstykker, Redskaber eller andre Gjenstande vedblive at være Fattigvæsenets Eiendom.

Uddrag fra:

Femte Kapitel. Om Forsørgelsesmaaden

§ 57: Understøttelse til arbejdsføre Fattige bør saavidt muligt gives Naturalydelse og kan, hvor det ansees hensigtsmæssigt, ydes som Betaling for Arbejde enten i Fattigarbeidshuse eller paa anden Maade efter Fattigkommissionens Foranstaltning.

Uddrag fra:

Sjette Kapitel. Om Fattigpolitiet.

§ 58: Enkelte Kommuner eller flere i Fælleskab kunne oprette Tvangsarbeidshuse til Optagelse af de i §§59, 60, 61 og 62 nævnte Personer saavel fra de Distrikter, der underholde disse Indretninger, som fra andre Distrikter, for hvis Vedkommende Overenskomomst om saadan Optagelse bliver truffen.

§ 59: De, som gjøre sig skyldige i Betleri, skulle hvor Udgang til Tvangsarbeidshuse haves, og naar Omstændighederne forøvrigt tillade det, inddømmes i disse, første gang 2 Maaneder, anden gang i 4 Maaneder, og saaledes for hver Gang de gjøre sig skyldige i Betleri ved et Tillæg af 2 Maaneder intil 1 Aar. Hvor saadan Inddømmele i Tvangsarbeidshuse ikke kan finde Sted, straffes de med Fængsel paa Vand og Brød, første Gang i 3-7 Dage, anden Gang i 5-8 Dage, og siden for hver Gang 8-16 Dage. Betlere, som badre om fra Sted til Sted i flok og.., omvankende Personer, som betlere, samt Enhver, der ved falske Foregivender eller ved Trusler søger at Skaffe sig Almisser, belægges for Betleri, Saafremt .. Handlingen efter den øvrige Lovgivning bliver at ansee med høiere Straf, med det Dobbelte af den ...enne §fastsatte Straf. Sager angaaende Betleri ..akjendes ved Politiret.

§ 60: Arbeidsføre og trengende Landstrykere af Fantefolket, der ikke ved Fattigvæsenets Mellemkomst kunne skaffe sig Tilhold, .. som ikke kunne give fyldestgjørende Oplysninger om deres Hjemstavn, kunne efter Amtmandens Bestemmelse indsættes i Tvangsarbeidshus i en tid indtil 1 Aar. Naar efter anstillet Undersøgelse vedkommendes rette Hjemstavn ikke kan udfindes, og naar de ved Løsladelsen heller ikke kunne opgive noe Sted, hvor det med Rimelighed kan antages, at .. ville kunne ernære sig eller faae Tilhold, kan Amtmanden anvise dem et af Amtets Fattigdistrikter som deres midlertidige Hjemstavn. Denne Bestemmelse kan dog ikke komme til Anvendelse, medmindre Stortinget har bevilget de fornødne Midler til Udredelse af Omkostningerne ved deslige Personers Forfølgelse saavel i Tvangsarbeidsanstalten som paa det midlertidige Hjemsted, og vedkommende Regjerings:Departement vedtager af disse Midler at udrede Omkostninger for Andgjælende. Under samme Betingelse overgives til Forsørgelse af en av Amtens Fattigkommissioner paa den Maade, samme finder hensigtsmæssigst.

§ 61: I Tvangsarbeidshuse kunne efter Politiets Foranstaltning indsættes personer, der ere hengivne til Ørkesløshed og Drukkenskap og af den Grund ikke kunne lovlig ernære sig. De kunne ikke indsættes paa lengre tid end 6 maaneder, og det er overlagt til Arbeidshusets Bestyrelse at løslade dem før den bestemte tid, naar de enten godtgjøre, at Udgang til lovlig Næringsvei er aabnet for dem, eller Bestyrelsen finder, at deres Opførsel giver grundet gaap om Forbedring. Forsaavidt saadanne Løsgjængere ikke ifølge foranstaaende Bestemmelser indsættes i Tvangsarbeidshuse, bilve de efter Tiltale ved politiet at straffe med Fængsel.

§ 62: Ligeledes kunne i Tvangsarbeidshuse efter Fattigkommissionens Forlangende foranstaltes indsatte Kvinder, som have forladt eller modvillig unddrage sig fra at forsørge sine uægte Børn, saa at Fattigvæsenet maa antage sig disse. Det staaer(?) til Fattigkommissionen at bestemme Varigheden at saadanne Personers Ophold i Tvangsarbeidshuser, kun at det ikke maa overstige 6 maaneder.